

TUVA'DA ESKİ DAĞ KEÇİSİ TASVİRLERİ*

M. H. MANNAY-OOL

Çev. Sinan DİNÇ-Leyla DERVİŞYEVA**

ÖZET

Tuva'daki kaya üstü tasvirler, Türk kültür ve medeniyeti açısından ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bu makale esas itibarıyla söz konusu tasvirlerin tarihlendirilmeleri ve sınıflandırılmalarıyla ilgili değerli bilgileri içermektedir.

Geniş coğrafyasında farklı dönemlere ait oldukça fazla kaya üstü tasvir ve arkeolojik anıt bulunan Tuva, Merkezî Asya'nın arkeoloji bakımından en zengin bölgelerinden biridir. Bölgedeki kaya üstü tasvirler, Aleksandr Davidoviç Graç'ın 1950'lerde konuyla ilgili çalışmaya başlamasına kadar arkeolog bilim adamları tarafından gereken ilgiyi görememiştir. Tuva'nın kaya üstü tasvirlerinin toplanması ve incelenmesi üzerine en önemli çalışma 1953 ve 1955 yıllarında A. D. Graç tarafından yapılmıştır. A. D. Graç, gerçekleştirmiş olduğu özverili çalışmayla bu anıtların zengin külliyelerinin odaklandığı yer olan Tuva Özerk Cumhuriyeti'nin Güney-batı ve kısmen orta bölgelerindeki çok sayıda petroglifi ilk defa kayda geçirmiştir¹.

A. D. Graç, çalışmalarında Tuva'nın kaya üstü tasvirlerini sisternli olarak incelemiştir. Ancak onun tasvirlerin tarihlendirme ve sınıflandırılmasına dair önerisi, hâlâ ciddî olarak düzeltilmeye muhtaçtır².

* M. H. Mannay-ool'un *Sovjetskaya Arheologiya*, 1967/1, Moskova, s. 140-146'da "Drevnyeye izobrajenije Gornogo Kozla v Tuve" başlığıyla yayımlanan bu makalesinin temini ve Rusça'dan Türkçe'ye çevirisi sırasında değerli yardımlarını gördüğümüz Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, Yard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz, Yard. Doç. Dr. Osman Mert ile Araş. Gör. Risbek ALİMOV'a teşekkür ederiz (Çevirenler).

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü .

¹ Bu makalenin yazarı 1955'te Graç'ın saha araştırmalarına katılmıştır.

² A. D. Graç, "Petroglifi Tuvi, I. [Problema datirovki i interpretatsii, etnografiçeskiye traditsii [Tuva Petroglifleri, I. (Etnografik geleneklerin tarihlendirme ve yorumlama problemi)]]", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, XVII, M.-L., 1957, s. 385-428; A. D. Graç, "Petroglifi Tuvi. II. (Publikatsiya kompleksov, obnarujenni" v 1955 g.) [Tuva Petroglifleri, II.

Söz konusu anıtların tarihlendirme ve sınıflandırma probleminin çözümlü, ait oldukları tarihî dönemin doğru anlaşılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Bölgedeki anıtların kaya üstü tasvirlerinin tarihlendirilmeleri üzerinde çalışan A. D. Graç, yorumunu, yanlış bir kronolojik sınıflandırma üzerine kurmuş olduğundan kaya üstü tasvirlerin yapıldığı tarihî dönemleri kesin olarak ortaya koyamamıştır.

İnsanlık kültürünün anıtları olması sebebiyle kaya üstü tasvirlerin önemi büyüktür. Tasvir sanatının anıtları olarak da özel bir önem arz eden kaya üstü tasvirler, geçmişin parlak sayfalarını açarak, farklı tarihî dönemlerde yaşamış eski boyların ve halkların ekonomik faaliyetleri ve ideolojik düşünceleri gibi birçok konuda geçmişten geleceğe bilgi aktarmaktadırlar.

Yayımlanmış verilere göre, Tuva'nın kaya üstü tasvirleri M. Ö. VII. - III. yüzyıla ait Uyuk dönemi kültürü ile M. Ö. II. yy - M.S. I. yy'lar arasındaki Şurmak kültürünün ilk dönemine aittir.³ Şüphesiz bu tasvirler, eski insanların totemist, kült ve büyültü dünya görüşleri ile bağlantılı olup, ayrıca gerçek hayatı da yansıtmaktadır. F. Engels konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

“Bütün fikirler tecrübeden alınmıştır. Onlar doğru ya da tahrif edilmiş gerçeğin yansımasıdır”⁴.

M. Ö. VII.-I. yy'lara ait Tuva kaya üstü tasvirleri, gür dallı ve “ağacımsı” boynuzlu geyik, dağ keçisi, mus, maral, yaban domuzu, dzeren,* kurt, tilki, yılan gibi yabanî ve boğa, at, deve, keçi gibi evcil hayvanların stilize edilmiş şematik figürlerinden müteşekkildir. Yukarıda adı geçen hayvan tasvirleri dışında dikkat çeken en önemli tasvirlerden biri de ok ve yayla silahlanmış atlı veya yaya avcılarının toplu veyahut yalnız av sahneleridir.

Dağ keçisi tasvirlerinin bir çoğu aşağıda da gösterildiği gibi M. Ö. VII.-I. yüzyıla aittir ve sunî olarak bir bütünden ayrılarak A. D. Graç tarafından kendisinin yanlış bir şekilde tarihlendirdiği M. S. V.-VII. yüzyıl eski Türk dönemi gibi özel bir kronolojiye dahil edilmektedir. A. D. Graç, tasvirleri tarihlendirirken, dağ keçisi tasvirlerinin

II. (1955'te bulunan külliyelerin yayımlanması)]”, *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, XVIII, M.-L., 1958, s. 339-384.

³ Kültürler hakkında bk. L. R. Kızlasov, “Etapı drevney istorii Tuvı (v kratkom izlojenii) [Tuva tarihinin eski devirleri (kısaca özetinde)]”, *Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta, İstoriko-Filologičeskoy Serii*, 1958/4. Bu arada fırsattan istifade edip bu makalenin yazılması sırasında verdiği danışma hizmetinden dolayı L. R. Kızlasov'a teşekkür etmek istiyorum.

⁴ F. Engels, “Anti-During” in hazırlık çalışmalarından K. Marks ve F. Engels, *Yazılar*, 20, M. 1961, s. 629.

* **Dzeren** (Türkiye Türkçesinde: Ceren) Moğolistan, Çin ve Baykal Gölü civarında yaşayan, uzunluğu 1.5 m'ye ulaşan bir çeşit geyik cinsidir. (Çevirenlerin notu).

üslûbunun, eski Türk kağanlarının damgalarıyla ve Güney Sibirya'daki halkların şaman teflerinde etnografik tasvirlerle olan benzerliğine dayanmaktadır.

Verilerin yalnızca karşılaştırmalı etnografik analizlerine göre tertip edilen tarihlendirmenin yeterli dayanağı olmadığı aşîkârdır. Bu yüzden arkeolog L. R. Kızlasov Tuva'daki Türk anıtlarını inceleyerek şunları kaydeder:

“Tuva'daki kaya tasvirleri arasında şüphesiz, M. S. VI.-VIII. yüzyıla ait olanlar da vardır, ancak bilinen petrogliflerin bu tarihe ait olduğu meselesinin tamamen çözüme ulaştığı da var sayılamaz”⁵.

Bununla birlikte, A. D. Graç'ın da haklı olarak belirttiği gibi, tarihlendirme meselesinin çözümünde başlıca öneme, “kaya üstü tasvirleri ile metal, ağaç ve kemikten yapılmış, tarihlendirilmesi güvenilir olan sanat eserleri üzerindeki resimlerin benzer olma durumu sahip olabilir”⁶. Şimdilik biz dağ keçisi tasvirlerinin eski Türk dönemine ait olduğu yönünde delil olarak kullanılabilecek güvenilir bilgilere sahip değiliz. Tuva'da, Moğolistan'da olduğu gibi Altay'da da bu döneme ait birçok kurganda yapılan kazıda, üzerinde kayalara işlenenlere benzer dağ keçisi resmi olan hiçbir eşya, takı, sanat ürünü veya bezeme bulunamamıştır.

⁵ L. R. Kızlasov, “Tuva v period tyurkskogo Kaganata (VI.-VIII. vv.) [Türk Kağanlığı döneminde Tuva (VI.-VIII. yy)]”, *Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Istoriko-Filoloģeskoj Serii*, 9, Nauki, 1960, I. s. 69.

⁶ A. D. Graç, “Petroglifi Tuvi, I., s. 402-403.

1-2. Minusinsk deresinde Tagar dönemine ait savaş nişanı ve baltası (S. V. Kiselev'den), 3. Erken dönem Tagar kurganı duvarındaki köşe taşı üzerindeki tasvir (A. N. Libskiy'den), 4. Minusinsk deresinden Tagar bronz kazan kulpu (E. R. Rıgdılın ve P. P. Horoşih'ten), 5. Taş asma-mühür Tacikistan'da M. S.'ki döneme ait kabirden (V. A. Litvinskiy'den), 6. Tacikistan'da M. Ö. I. bin yılın ikinci yarısı olarak tarihlendirilen kurgandaki dağ keçisi tasvirli tablo (A. N. Zelinskiy'den), 7-12. Şaman tefleri ile Tuva ve Altay'daki ev eşyalarındaki tasvirler (S. V. İvanov'dan), 13-21. Tuva'nın kaya üstü tasvirleri (A. D. Graç'tan), 22-27. Kırgızistan'da M. Ö. VII.-I. yüzyıla ait kaya üstü tasvirler (A. N. Bernştam'dan), 28-37. Kazakistan'da M. Ö. VII.-I.

yüzyıla ait kaya üstü tasvirler (L. R. Kızlasov'dan), 38-42. Moğolistan'da kaya üstü tasvirler (G. İ. Borovka'dan)

A. D. Graç, kaya üstü tasvirlerin diğer kısmını yani geyik, mus, maral, yaban domuzu ve benzeri tasvirleri, doğru olarak İskit-Sarmat dönemine, yani M.Ö. VII-I. yüzyıla dahil etmiştir. A. D. Graç, bu tasvirleri, başta Tagar kültürüne ait (MÖ. VII-I. yy) bronz türünlerle benzerlikleri olmak üzere, Tuva ve Moğolistan'daki aynı döneme ait "geyikli taşları"* ve başka bölgelerdeki aynı döneme ait benzeri resimleri dikkate alarak tarihlendirmiştir. Bütün bunlar doğru ve inandırıcıdır, fakat, A. D. Graç, Hakasya, Altay, Tuva, Kazakistan, Orta Asya ve diğer bölgelerde bulunmuş ve M. Ö. VII.-I. yüzyıla ait kurganlardan çıkarılmış bronz ve seramik türünlerdeki dağ keçisi tasvirlerini göz ardı etmiştir.

Arkeolojik anıtların tarihlendirme ve yorumlama probleminin işlenmesi esnasında, etnografik deliller şüphesiz özel bir önem arz ederler. ancak etnografik paralellikler ve gelenekler zaman açısından istikrarlı oluşlarından dolayı farklı tarihî dönemleri yansıtabilirler. Bundan dolayı konu tarih bakımından yapılandırıldığı esnada, onlar maddî ve yazılı malzemeler ile kuvvetlendirilmiş, yan ve destekleyici veri olarak kullanılmalıdır.

Kayalara işlenen dağ keçisi, geyik ve maralların resimlerine benzer şematik tasvirler, Tuvalılarda olduğu gibi Sibiry'a'da henüz çağdaş teknoloji den uzak bir yaşam süren halklar arasında da uzun süre korunmuş olabilir. Özellikle, Şaman teflerinde ve onların büyü kültürünün diğer eşyalarında rastlanan ve eski totemist görüşün bir tür yansıması olan resimler kaya üstü petroglifleri ile olağanüstü benzerlik taşımaktadır.⁷ (Resim 1,7-12) Bununla bağlantılı olarak Tuva'da M. Ö. VII.-I. yüzyıla ait resimler arasında şaman şapkalarını hatırlatan boynuzlu maskelere ve şaman âyinleri yapan insanımsı figürlere rastlanması, eski dinî inanışlardan birisi olan Tuva Şamanizminin köklerinin incelenen döneme kadar uzandığını göstermesi bakımından da oldukça ilgi çekicidir. Şamanın şapkasını ve bel bağını süsleyen maral dişleri ile Kauri kabuğu* Tuva'da daha Uyük döneminde bile kötü ruhlardan koruyan bir muska olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

* **Geyikli taş** - Güney Sibiry'a ve Moğolistan'da bulunan M. Ö. I. bin yılının ikinci yarısına ait, üzerinde geyikgillerin tasvirleri bulunan dikili taşların yerel adı. Rusçaya kalka olarak "oleniy kamen" şeklinde geçmiştir. (Çevirenlerin notu).

⁷ **Kauri kabuğu** ve maral dişleri Uyük Dönemi kabirlerinde çokça elde edilen bulgulardandır.

* **Kauri** - Tropik ve subtropik denizlerde bulunan bir çeşit salyangoz. Yaklaşık 15 cm olan kabuğu oval ve parlaktır, rengi ise genellikle aladır. Genellikle süs eşyalarının yapımında kullanılmaktadır. Ancak eski zamanlardan XX. yy başına kadar bazı Asya, Afrika ve Büyük Okyanus'ta yaşayan halklar tarafından kabuğu bir çeşit ödeme aracı (para) olarak da kullanılmıştır. (Çevirenlerin notu).

Dağ keçisi, geyik ve maral gibi hayvanlar, bir zamanlar Sayan-Altay boyları arasında en yaygın olarak görülen totemlerdendir.⁸ Böylece, etnografik veriler bizi zamanın derinliklerine, daha doğrusu Uyük dönemine kadar götürmektedir.

Eski Türk damgalarının, gerek amaç, gerekse kavram alanı yönünden Uyük dönemi dağ keçisi tasvirleriyle herhangi bir ilgisi olmamakla birlikte, özel kişilerin, meselâ kağanların, damga veya mühürlerinin, şüphesiz Uyük dönemi totemist-kült tasvirleri arasında prototipleri bulunmaktadır.

Totemist düşünce eski Türk döneminde de güçlü ve istikrarlı idi. Dolayısıyla eski Türk kağanlarının Uyük dönemi kaya üstü tasvirlerinden olan dağ keçisini damga olarak seçmeleri tesadüfî değildir. Dağ keçisinin figürü çok şematiktir ve damga olarak kullanılması için de kullanılışlıdır. Ayrıca, dağ keçisi tasviri, muhtemelen kağan ailesi armasının sahip olması gereken özelliklere de sahiptir.

Dağ keçisi figürlerinin tekniğinin, stilistiğinin konu ve kompozisyonun ana fikir bakımından Uyük dönemi geyik, mus, maral ve yaban domuzu tasvirlerinden pek farkı yoktur. Aynı külliye de geyiklere, muslara, marallara ve diğerleri ile birlikte, tek veya sürüler halinde dağ keçisi tasvirlerine de rastlanmaktadır. Bütün bu aşırı stilize edilmiş hayvan tasvirleri geyiklerde olduğu gibi keçilerde de M. Ö. VII.-I. yüzyılda Avrasya'nın bozkırlarında yaşayan kabilelerin İskit-Sibirya hayvan üslubu olan dövme tekniği ile kayalara hakkedilmiştir.

Uyük dönemi kaya üstü tasvirlerindeki teknik ve üslubî farklılıklar, eski ressamların M. Ö. VII.-I. yüzyıllar arasındaki farklı tarihlerde kendilerine has çizgileriyle yapmış olmaları ile açıklanabilir. Erken Ortaçağ (Eski Türk) kaya üstü tasvirleri, üslubî ve teknik özellikleriyle M. Ö. VII.-I. yüzyıl tasvirlerinden kesin bir şekilde ayrılmaktadır. Hakasya⁹ ile Altay'ın¹⁰ doğru tarihlendirilmiş olan orta çağ kaya üstü petroglifleri hatları oyularak çizilmiş insan ve (evcil / yabancı) hayvanların tasvirlerini ihtiva etmektedir. Orhun anıtlarındaki kağan damgaları da oyma tekniği ile aynı şekilde yapılmıştır. Geyikler gibi dağ keçisi tasvirlerinin de Hakasya, Tuva, Altay, Kazakistan ve Orta Asya'nın M. Ö. VII.-I. yüzyıla ait metal, seramik ve diğer ürünleri arasında bol miktarda benzerleri, bazen tıpatıp kopyaları bulunmaktadır.

⁸ L. P. Potapov. "Totemistiçeskiye predstavleniya u Altaytsev [Altaylıların totemist düşünceleri]. *Sovyetskaya Etnografiya*, 1935/2.

⁹ L. A. Yevtyu"ova, *Aræologičeskiye Pamyatniki Yeniseyski« Kirgızov* [Yenisey Kırgızlarının Arkeolojik Anıtları], Abakan 1948; L. A. Yevtyu«ova, "K voprosu o pisanitsa« Altaya [Altay yazıtları üzerine]", *Kratkiye Soobşçeniya Institutu İstorii Materialnoy Kulturi*, XXXVI, 1951.

¹⁰ A. İ. Minorskiy, "Drevniye naskalniye risunki Gornogo Altaya [Dağlık Altay'ın eski kaya üstü tasvirleri]" *Kratkiye Soobşçeniya Institutu İstorii Materialnoy Kulturi*, XXXVI, 1951.

Hakas-Minusinsk (= Mönsu) deresinde yer alan Tagar dönemi kurganlarında ayakta duran dağ keçisi figürlü, çan şekilli savaş nişanları bulundu¹¹ (Resim 1). Bu nişanların tepesinde her dört eğimin üstünde ayakta duran dağ keçisi figürü vardır.¹² Ayrıca ayakta duran keçi şeklinde tutacağı olan bronz ayna,¹³ üzerinde iki adet ayakta duran keçi figürü bulunan savaş baltası¹⁴ (Resim. 1-2) bunların birkaç örneğini teşkil eder.

Kaya üstü dağ keçisi tasvirlerinin üslubu diğer Tagar figürlerine çok benzemektedir. Meselâ İskit tipi dikey bronz kazan kulpunun yerine kullanılan şematik dökme dağ keçisi figürleri¹⁵ (Resim 1-4) Tuva'da Uyük dönemine ait bir kurganda sadak için yapılan boynuzlu keçi kafası şeklindeki bronz dökme kanca,¹⁶ Kuzey Çin ve Batı Sibirya'da da ayakta duran keçi tasvirinden oluşan nişan ve savaş baltası tepeliği bulundu¹⁷. Koşmakta olan veya ayakta duran dağ keçisi figürlerine Karadeniz kıyılarındaki İskit kurganlarında da rastlanmıştır.¹⁸ Nihayet Çertomlık'ta (M. Ö. IV. yüzyıla ait) bir kazan üzerinde diğerleri ile aynı tarzda yapılmış keçi figürlü altı adet kulp tespit edilmiştir¹⁹.

Kahverengi killi kap üzerine sarımsı beyaz bir boya ile yapılan, boynuzu spiral şeklinde kıvrılan, yürür vaziyetteki dağ keçisi damgası taşıdığı kültürel değer bakımından son derece önemlidir²⁰. Üslup olarak bu tasvir (Resim. 1-6) Uyük dönemi dağ keçisi tasvirleriyle de benzerlik arz etmektedir. Kahverengi killi kabin bulunduğu

¹¹ S. V. Kiselev, *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri* [Güney Sibirya'nın Eski Tarihi] M., 1951, s. 331, Tablo XX, 3; s. 236. Tablo. XXII, 5-6.

¹² A. g. e., s. 231. Tablo XX, 13.

¹³ A. g. e., s. 235. Tablo XX, 1.

¹⁴ A. g. e., s. 241. Tablo XXIV, 6.

¹⁵ E. R. Rıgdılön-P. P. Öoroşih, "Kolleksiya bronzoviş kotlov İrkutskogo muzeya [İrkutsk Müzesinin bronz kazan koleksiyonu]", *Sovetskaya Arşolojiya*, 1959/1. s. 253-256.

¹⁶ S. İ. Vaynşteyn-V. P. Dyakonova, "Unikalniye naşodki iz raskopok drevniş kurganov Tuvi [Tuva'nın eski kurganlarında yapılan kazılarda çıkarılan eşsiz buluntular]", *Uçeniye Zapiski Tuv. NİYaLi*, VIII, Kızıl 1960 Tablo 1, 9.

¹⁷ S. V. Kiselev, A. g. e., s. 243.

¹⁸ A. g. e.

¹⁹ İ. Ye. Zabelin, *Skifskiye Mogili. Çertomlitskiy Kurgan* [İskit Mezarları. Çertomlık kurganı] M., 1865, s. 16. yine bk. A. S. Strelkov, "Bolşoy semireçenskiy altar [Yedisu'nun büyük Altarı]", *Sbornik S. F. Oldenburgu k 50-letiyu naučno-obşestvennoy deyatel'nosti* [S. F. Oldenburg'un Bilimsel Balışmalarının 50. Yılı Anısına], L., 1934, s. 492, resim 5.

²⁰ A. N. Zelinskiy, "Mogilnik Daray-Abharv v verhovyah Pyandja [Yukarı Penc Daray-Abharv mezarlığı]", *Sovetskaya Arşolojiya*, 1960/3, s. 296-300

kurgan, kaya üstü tasvirler gibi M. Ö. I. bin yılın ikinci yarısı olarak tarihlendirilmektedir.

Tacikistan'daki bir mezarda ağaç yanında bulunan ve B. A. Litvinskiy tarafından M. S. I. yüzyıl olarak tarihlendirilen damga şeklindeki dağ keçisi tasvirli asma taş mühür (Resim 1-5) dönemin sosyo-kültürel durumunu göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir.²¹ Bu şematik dağ keçisi tasviri dik duran başıyla, vücuda oranla daha büyük kavisli kıvrık uzun boynuzlarıyla Uyük dönemi dağ keçilerinden herhangi bir farklılık arz etmemektedir. A. N. Lipskiy incelediği erken Tagar dönemi kurganın taş duvarlarının Güney-batı köşe taşında sırtına doğru kıvrılmış boynuzları ile hakkedilmiş bir dağ keçisi figürü buldu²². (Resim 1-3). Bu tasvir M. Ö. VII.-I. yy kaya üstü resimleri ile aynı tarzda yapılmıştı.

Kazakistan'ın Besşatır Saka kurganlarının menhir çenberinin taşlarında bulunan şematik dağ keçisi figürleri de belirtilen döneme ait dağ keçisi tasvirleriyle birçok açıdan benzerlikler arz etmektedir.²³

Kaya üstü tasvirlerdeki keçiler, Aşağı Don havzasındaki I. yüzyıla ait Sarmat mezarında, kenarlarında stilize edilmiş dağ keçisi figürleri olan halka şekilli tepeliklere büyük ölçüde benzemektedir²⁴.

L. R. Kızlasov'un yönetimindeki Moskova Devlet Üniversitesi Arkeolojik Araştırma Grubu'nun Tuva'da Sosnovka köyü yakınlarında buldukları "Geyikli Taş" da benzer bir dağ keçisi tasviri işlenmişti²⁵. Bu tasvir levhanın yere gömülü olan kısmında olması bakımından da ayrıca ilginçti. Buradan bu geyikli taş için kullanılan taşın üzerinde zaten Uyük dönemine ait bir petroglif olan kayadan kopartıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Tuv. NİLYALİ Arkeolojik Araştırma Grubu tarafından 1965'te Çırgakı nehrinin sağ kıyısında eski Türk dönemine ait kurganın üstündeki taşlar arasında üzerinde dağ keçisi tasvirleri olan bir levha bulundu. Bu kurganların yakınında ise Uyük dönemine ait kaya üstü tasvirlerle dolu küçük bir dağ vardı. Söz konusu durum Tuva'da

21 B. A. Litvinskiy, "Predmeti iz pogrebeniya na stalinabadski« olma« [Stalinabad tepelerindeki mezardan çıkartılan eşyalar]", *Soobşeniya Respubl. İstoriko-Karayevedçeskogo Muzeya Tadjikskoy SSR* [Tacikistan SSC'si Tarihi-Krayeved Müzesi haberleri, 1958. s. 35-45.

22 A. N. Lipskiy. "Ar«eologičeskiye raskopki v Oğakasi [Hakasya'da arkeolojik kazılar]", *Kratkiye Soobşeniya İnstituta İstorii Materialnoy Kulturi*, 64, 1956, s. 120-123.

23 K. A. Akişev-G. A. Kuşayev, *Drevnyaya kultura sakov i usuney dolini reki İli* [İli nehrin vadisinde eski Saka ve Usun kültürü], Alma-Ata, 1963, s. 74-75.

24 V. P. Şilov-İ. P. Zasetkaya-L. Ya. Malovitskaya, "Raboti v Nijnem Povoljye [Aşağı İdil havzasındaki çalışmalar]", *Ar«eologičeskiye Otkritiya 1965 g.*, M., 1966. s. 88.

25 "Geyikli taş" halen Moskova Devlet Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Müzesi'nde bulunmaktadır.

kullanmış olduklarını göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak Tuva'daki birçok eski Yenisey yazıtının Uyuk dönemi 'Geyikli taşlar'ın üzerine oyularak yapıldığını belirtmekte fayda olduğu kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere Tuva'nın kaya üstü resimlerinden özellikle Uyuk dönemi keçi ve geyik figürleri (Resim. 13-21) Hakasya, Moğolistan (Resim 1-38-42) Altay, Kazakistan (Resim 1-28-37) Kırgızistan (Resim 1-22-27) Tibet ve diğer bölgelerdeki kaya üstü tasvirlerle işleme tekniği, üslup ve konu yönünden benzerlikler arz etmektedir. Bu bakımdan farklı coğrafyalarda çalışan değişik araştırmacıların benzer görüntülere sahip olması da hayli önemlidir. Bu bölgelerdeki petroglif araştırmacıları da onları M. Ö. VII-I. yy olarak tarihlendirmektedir.²⁶

Böylece yukarıda verilen bilgiler Tuva petrogliflerindeki dağ keçisi tasvirlerini M. Ö. VII.-I. yy'a dahil etmeye imkân tanımaktadır. Dağ keçisi figürü Uyuk dönemine ait kaya üstü tasvirleri arasında en sevilen resimdir. Bütün tasvirler aralıksız veya noktalı çizgilerle işlenmiş silüetlerdir. Daha sonraki döneme ait tasvirler ince teknikle ustaca işlenmiştir. Dağ keçileri genellikle dururken veya koşarken, ama her zaman yandan, tasvir edilmişlerdir. Bazı sahnelerde de dağ keçileri, atlı veya yaya, bir veya birçok okçunun, köpeğin veya kurdun izlemesi veya saldırması sırasında tasvir edilmiştir. Eski kaya üstü tasvirlerde dağ keçilerinin boynuzları genellikle abartılı bir şekilde uzun, geriye kıvrılmış veya yukarı yönelmiş olarak çizilmiştir. Bu tasvirlerdeki bazı keçiler ise helezoni veya spiral şekilde kıvrılan, sanki birbirine geçmiş boynuzlara sahiptir.

Dağ keçisi, sadece Tuva'da M. Ö. VII.-I. yy'da yaşayan halkların kültüründe değil; aynı zamanda Avrupalı ve Asyalı birçok halkın kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Kayalarda tasvirlerine sıkça rastladığımız dağ keçisi aynı zamanda söz konusu halkların totemi olduğundan, günümüzde de bu coğrafyalarda varlığını sürdürmektedir.

Keçi tasvirine, Orta Asya ve Tacikistan'da sadece petrogliflerde rastlanılmamıştır. Bu tasvir XX. yy'ın başlarına kadar dini-kült düşüncesinin de önemli bir unsuruydu²⁷. Keçi kültü daha çok Türkmen ve Tacik halkları arasında itibar görmüştür. Türkmen kabileleri arasında (içlerinde "teke" adını da taşıyan) sekiz boyun adının keçi

²⁶ A. N. Bernştam, "Naskalniye izobrajeniya Saymalı-Taş [Saymalı-taş'ın kaya üstü tasvirleri]", *Sovetskaya Etnografiya*, 1952/2, s. 50-58; A. N. Bernştam, "İstoriko-arheologičeskiy oçerk Tsentralnogo Tyan-Şanya i Pamiro-Alaya [Merkezî T'ien-Şan ve Pamir-Alay'ın tarihi arkeolojik notları]", *MİA*, 26, 1952, s. 128-211, 223; S. S. Çernikov, "Naskalniye izobrajeniya verhoviy İrtısa [Yukarı İrtış'taki kaya üstü tasvirleri]", *Sovetskaya Arheologiya*, IX, 1947, s. 251-282; L. R. Kızlasov, "Sarı Bulakskaya pisanitsa v Betpak-Dala [Bedpak Dala'daki Sarı Bulak kaya üstü tasvirleri]", *Kratkiye Soobşçeniya İnstituta İstorii Materialnoy Kulturi*, XXXV, 1950, s. 139-143.

²⁷ B. A. Litvinskiy, *A. g. e.*, s. 35-45.

ile ilgili olduğu belirlenmiştir.²⁸ Yakın bir geçmişe kadar Tacikistan'da dağ keçisi figürleri ev duvarlarında tasvir edilmekte idi. Tacikler'de keçi kültürünü inceleyen N. Kislyakov şunları kaydetmektedir: "Buralarda keçi resmi yapma geleneğinin Müslümanlık'tan eski olduğu var sayılmaktadır. Zira İslâm'da canlı varlıkların tasvir edilmesine hoş bakılmıyordu. Yerli halk, keçi tasvirinin, saadet ve mutluluk getireceğine, besi hayvanlarının ise daha fazla süt vereceğine inanıyordu"²⁹. Dağ keçisi boynuzları "türbelerin, mescitlerin ve evlerin dış duvarlarına olduğu gibi iç duvarlarına da asılıp, onlara saadet getiren bir nesne olarak bakılıyordu"³⁰. Hattâ Tacik halk dilinde "Nakçur" yani keçi kelimesi "av" anlamına da gelmektedir³¹.

Dağ keçisinin Güney Sibirya ve Merkezî Asya halklarının dinî törenlerinde ve dinî inançlarındaki anlamı henüz bütün boyutlarıyla incelenmiş değildir. Fakat şu ana kadar gerçekleştirilen çalışmalar, dağ keçisinin, bu halkların kültürlerinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. 1253-1255 yıllarında Moğolistan'a gezi düzenleyen Wilhelm Rubruk konuyla ilgili olarak, şunları kaydetmektedir: "... Evin hanımı, yatağın sağ ayak ucunda yüksek bir yere, yünle veya başka bir malzeme ile doldurulmuş dağ keçisi derisi; (onun yanına) hizmetçilerin ve cariyelerin olduğu tarafa bakan küçük bir heykelcik yerleştiriyor"³². Burada şüphesiz, keçi kültürü ile ilgili bir tören söz konusudur.

Araştırmacıardan G. N. Potanin ise şunları kaydetmektedir: Eskiden Buryatlar "yemin yerine siyah dağ keçisinin etini yerler ve kanını içerlermiş"³³. A. Potanina ise şunları kaydetmektedir: "Moğollar buğdaylarını doludan korumak için bir keçiyi öldürür; onu korkuluk olarak ağaca bağlayıp kuleye dikerlerdi"³⁴. Tuvalılar kızamık hastalarını tedavi etmek için yine keçi kesip, onun sıcak kanını içerlerdi. Bu yaygın

²⁸ S. P. Tolstov. "Perejitki totemizma i dual'noy organizatsii u Turkmen [Türkmenlerde Totenizmin kalıntıları ve dualist kurum]", *PİDO*, 1935/9-10, s. 5-6.

²⁹ N. A. Kislyakov. "Bur«-gorniy kozyel [Burh-dağ keçisi]", *Sovyetskaya Etnografiya*, 1934/1-2, s. 187.

³⁰ N. A. Kislyakov. "O«ota tadjikov dolini r. Øangou v bitu i v folklore [Hangou nehri vadisindeki Taciklerde folklor ve günlük hayatta av]", *Sovyetskaya Etnografiya*, 1937/4, s. 117.

³¹ A. g. e., s. 17.

³² Plano Karpini. *İstoriya Mongolov* [Moğol Tarihi]. S.-Pb., 1911, s. 71.

³³ G. N. Potanin. *Vostoçniye motivi v srednevekovom yevropeyskom ppose* [Orta Çağ Avrupa Destanında Doğu Motifleri], 1899, s. 514.

³⁴ A. Potanina. *İz putesestviy po Vostoçnoy Sibiri, Mongolii, Kitayu i Tibetu* [Doğu Sibirya Moğolistan. Çin ve Tibet gezilerinden]. 1895, s. 109.

gelenekler gütüntüze kadar var oldular. Buryat Şamanlığı'nın Şaman olma, yıkanma ve yenilenmeye adanan büyü ve kült törenleri dağ keçisi kültü ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.³⁵

Uyuk anıtları, bir kez daha Uyuk halklarının, diğer Merkezi ve Orta Asya halkları ile sıkı bir kültürel ilişki içerisinde olduklarını ispatlamaktadır. Bunlar, Pamir-Alay ve T'ien-Şan'dan Moğolistan ve Tibet'e kadar geniş bölgedeki aynı döneme ait kaya üstü tasvirlerin büyük ölçüde benzerlik arz ettiğini, M. Ö. VII.-I. yüzyılda burada yaşayan boy ve halkların hayat tarzlarının benzer olduğunu, bundan dolayı da ideolojik düşüncenin genel olabileceğini ifade etmektedir.

ABSTRACT

The petroglyphs in Tuva have a very important place from points of Turkish culture and civilization. In outlines this article is including data that are very important for date and classification the pictures of goats in Tuva.

³⁵ S. V. İvanov, "K semantike izobrajeniy na starinnih buryatskih ongonah [Eski Buryat ongun tasvirlerinin kavram alanı üzerine]", *MAE*, XVII. s. 121.